

Amsterdam University of Applied Sciences

Het stelsel van lerarenopleidingen

van Kempen, Sanne; Dietze, Annette; Coupé, Griet

Publication date

2016

Document Version

Final published version

Published in

De context van het opleiden van leraren

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Kempen, S., Dietze, A., & Coupé, G. (2016). Het stelsel van lerarenopleidingen. In J. Dengerink, & M. Snoek (Eds.), *De context van het opleiden van leraren* (pp. 69-84). (Kennisbasis lerarenopleiders; Vol. katern 2). VELON.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please contact the library: <https://www.amsterdamuas.com/library/contact/questions>, or send a letter to: University Library (Library of the University of Amsterdam and Amsterdam University of Applied Sciences), Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Het stelsel van lerarenopleidingen

Sanne van Kempen, Radboud Universiteit, Docentenacademie
Annette Dietze, Hogeschool van Amsterdam
Griet Coupé, Radboud Universiteit, Docentenacademie

Samenvatting

Het behalen van een lesbevoegdheid kan in Nederland op verschillende manieren. Er zijn grofweg drie bevoegdheden te onderscheiden: een bevoegdheid voor het basisonderwijs en twee voor het voortgezet onderwijs, namelijk een tweedegraads bevoegdheid en een eerstegraads bevoegdheid. Het schema op de volgende pagina laat zien dat aspirant-leraren verschillende routes kunnen volgen om een of meer van deze lesbevoegdheden te behalen.

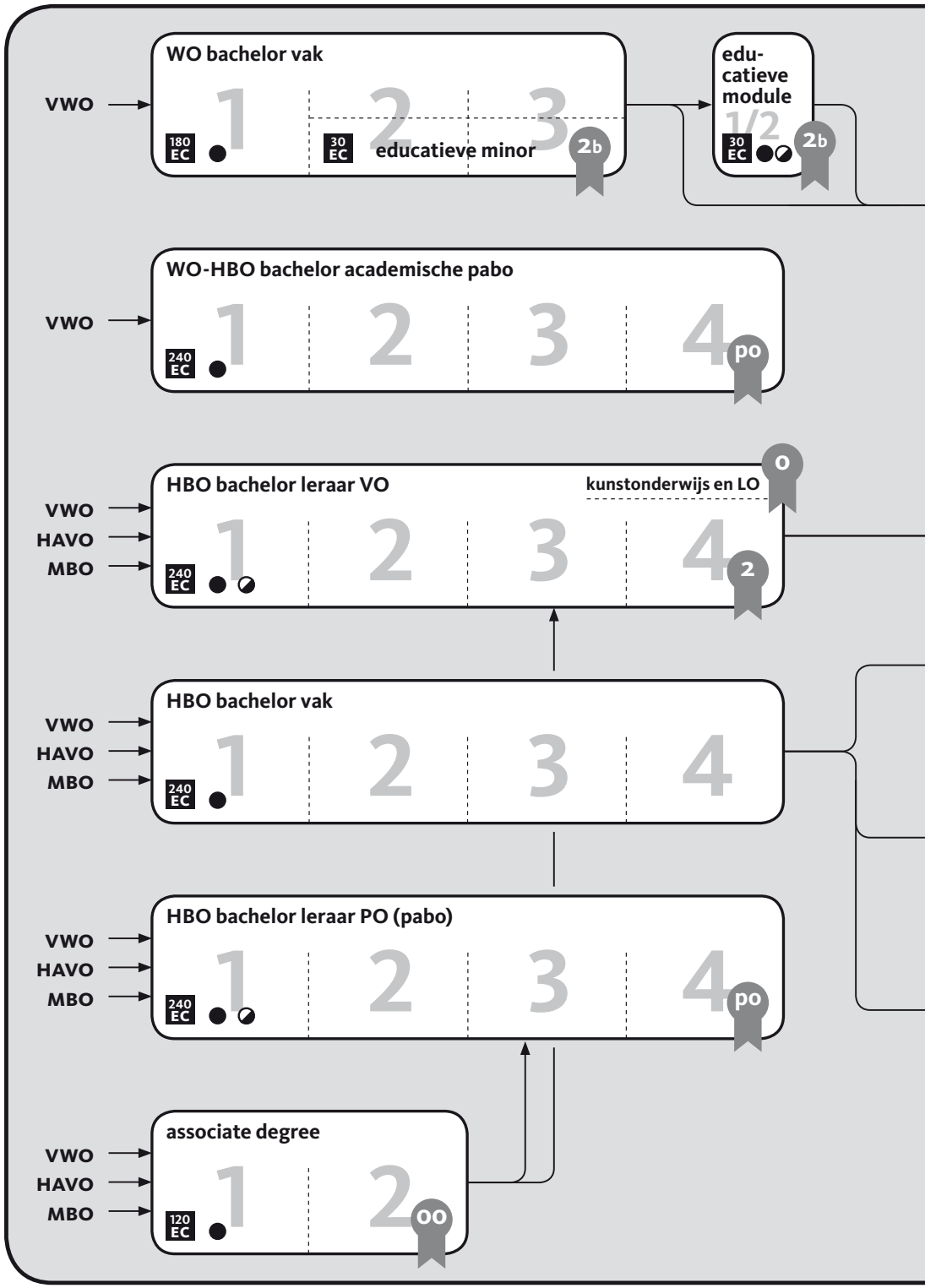
In dit artikel schetsen we allereerst het stelsel van lerarenopleidingen als geheel, waarbij we ingaan op wettelijke kaders en een aantal overeenkomsten en verschillen tussen de diverse opleidingen. In de daaropvolgende paragraaf lichten we meer in detail toe welke routes er bestaan en wat voor bijzonderheden ze vertonen. De laatste paragraaf zoomt in op een aantal actuele thema's en ontwikkelingen bij de lerarenopleidingen¹.

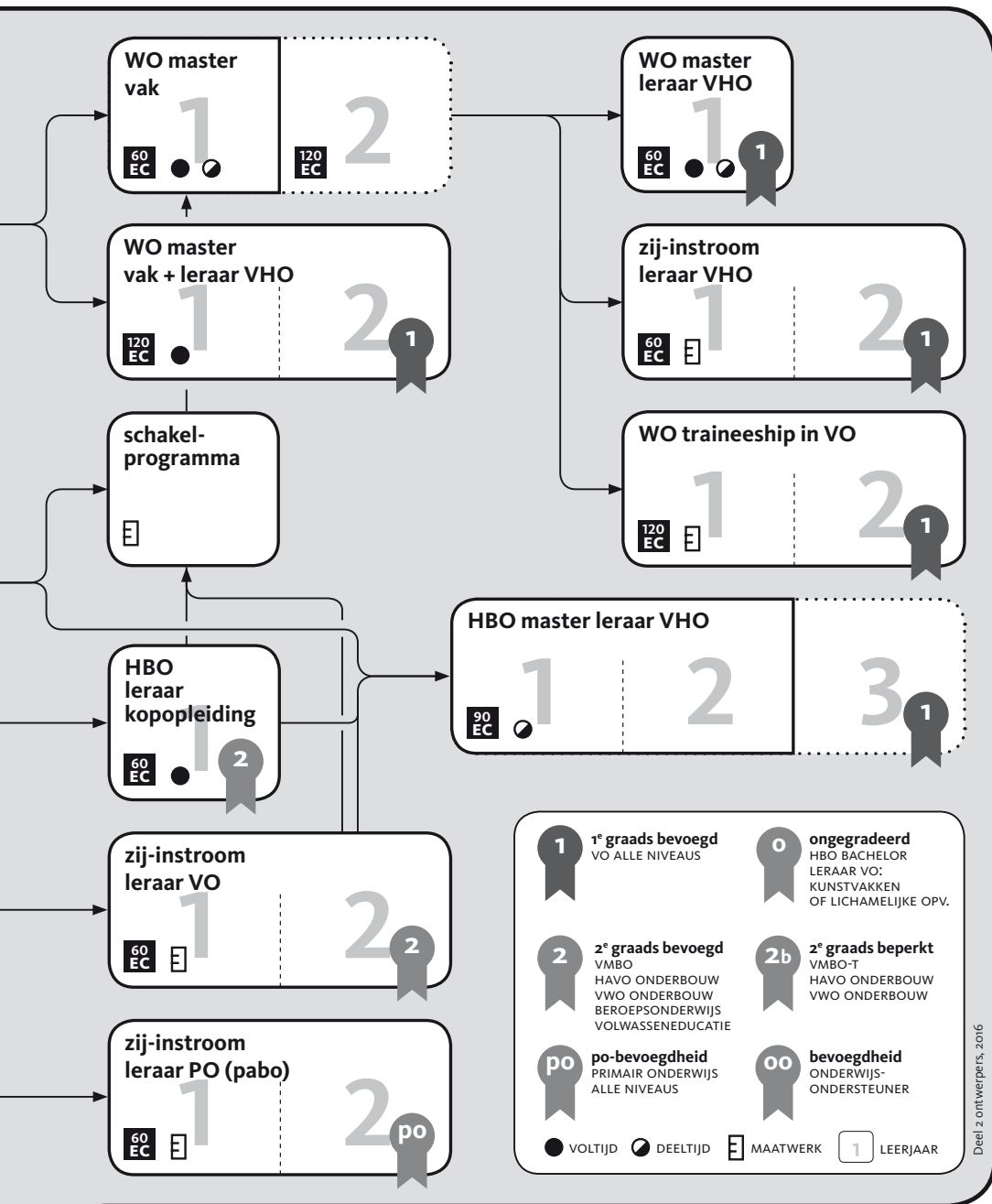
Lerarenopleidingen in het Nederlandse hoger onderwijs

Geschiedenis

De basis van het huidige stelsel van lerarenopleidingen is gelegd in het begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw. Met de in de jaren vijftig en zestig ingezette hervorming en openstelling van het onderwijsbestel nam de toegankelijkheid van het onderwijs toe. Tot die tijd was er sprake van sterke verbrokkeling van het onderwijs en was er nauwelijks sprake van mobiliteit tussen de sectoren, zodat veel talent onbenut bleef. De zogenaamde Mammoetwet, die in werking trad in 1968, wijzigde het voortgezet onderwijs ingrijpend. Oude schooltypen als bijvoorbeeld de mulo, de mms en de hbs verdwenen; lbo, mavo, havo en vwo ontstonden. Aansluitend hierop veranderden ook de vorm en inhoud van de opleiding tot leraar voortgezet onderwijs die tot die tijd vooral gestalte kreeg via een akte-systeem (o.a. mo-A en mo-B). Zo werden in 1973 de zogenaamde nieuwe lerarenopleidingen (nlo's) opgericht met de opdracht om nadrukkelijk aandacht te geven aan didactiek en pedagogiek. De nieuwe lerarenopleidingen leidden aanvankelijk op tot een tweedegraads (hoofdvak) en derdegraads (bijvak) bevoegdheid. Begin jaren zeventig ontstonden ook de universitaire lerarenopleidingen (ulo's), die opleidden tot een eerstegraads bevoegdheid. Opleidingstrajecten en opleidingen voor leraar in het basisonderwijs (voorheen lager onderwijs) bestaan al veel langer (zie ook Swennen, 2012). Vanaf 1986 - de Wet op het hoger beroepsonderwijs - maken de pabo's en tweedegraads lerarenopleidingen deel uit van het hbo, vaak als onderdeel van (steeds grotere) hogescholen.

¹. Dit artikel geeft de stand van zaken weer in september 2016. Gezien de snelle ontwikkelingen in het domein van de lerarenopleidingen bestaat de kans dat een deel van deze informatie na verloop van tijd achterhaald is.

Deel 2 ontwerpers, 2016

Routes naar het leraarschap

Wettelijke kaders

Lerarenopleidingen in Nederland maken deel uit van het hoger onderwijs en vallen sinds 1993 onder de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW). Sinds de inwerkingtreding van de WHW is een aanzienlijk aantal wijzigingen aangebracht. Belangrijke inhoudelijke wijzigingen betroffen bijvoorbeeld de invoering van de bachelor-mastertitulatuur in 2002, de associate degree in 2007 en de Wet versterking besturing in 2010. Specifiek van belang voor de inhoudelijke vormgeving van de lerarenopleidingen was de introductie van de bekwaamheidseisen voor leraren in 2006. Deze bekwaamheidseisen maken onderdeel uit van de omschrijving van het beroep van leraar en zijn leidend voor de inrichting van de lerarenopleidingen. Aanvankelijk werden de bekwaamheidseisen geregeld via de Wet beroepen in het onderwijs (BIO); inmiddels via de sectorwetten en het besluit bekwaamheidseisen onderwijspersoneel. Doel is niet alleen dat leraren bij afstuderen voldoen aan de bekwaamheidseisen, maar ook dat leraren hun competenties onderhouden en ontwikkelen in de context van de schoolorganisatie. Overigens heeft de Onderwijscoöperatie, de beroepsorganisatie voor leraren in het basisonderwijs, speciaal onderwijs, voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs, een voorstel gedaan voor herijking van de bekwaamheidseisen. In dit voorstel zijn de nu nog zeven bekwaamheidseisen vertaald naar drie bekwaamheidseisen: vakinhoudelijk, vakdidactisch en pedagogisch bekwaam. Deze eisen worden aangevuld met een brede professionele basis voor het beroep van leraar. Naar verwachting zullen de gewijzigde bekwaamheidseisen vanaf augustus 2017 in de sectorwetten worden opgenomen.

Kwaliteitsborging

De kwaliteit van alle opleidingen in het hoger onderwijs, dus ook van de lerarenopleidingen, wordt geborgd via het in 2002 in de WHW verankerde accreditatiestelsel. Dit systeem van externe kwaliteitscontrole verplicht opleidingen om aan te tonen dat zij over de vereiste basiskwaliteit beschikken. De Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) is verantwoordelijk voor het beoordelen en het borgen van de kwaliteit van het hoger onderwijs in Nederland en Vlaanderen. De NVAO baseert haar oordelen op de adviezen die worden uitgebracht door visitatiecommissies van onafhankelijke deskundigen.

In 2010 is het accreditatiestelsel aangepast, waarbij onder meer de instellingsaccreditatie is ingevoerd. Als een instelling kan aantonen dat zij voortdurend werkt aan kwaliteitsverbetering van haar opleidingen, worden de opleidingen zelf slechts beoordeeld aan de hand van een beperkte toets. Deze toets bevat vier standaarden: beoogde eindkwalificaties, onderwijsleeromgeving, toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties. De accreditatietermijn voor een bestaande opleiding is in dat geval zes jaar; als de instelling niet beschikt over een positief besluit wat betreft de instellingsaccreditatie, is de termijn vier jaar. Daarmee ontwikkelt het accreditatiestelsel zich van een sterke focus op bewijzen en aantonen van kwaliteit tegenover externen (vreemde ogen) naar een benadering waarin meer uitgegaan wordt van vertrouwen in de wijze waarop opleidingen en instellingen aan de hand van hun eigen kwaliteitssystemen duurzaam zorg dragen voor de kwaliteit van opleidingen.

In de periode 2014-2016 zijn alle lerarenopleidingen – pabo's, tweedegraads lerarenopleidingen en universitaire lerarenopleidingen – opnieuw gevisiteerd en geaccrediteerd. De NVAO heeft op basis van deze visitaties voor de elk van de drie grote sectoren (lerarenopleidingen

basisonderwijs, tweedegraads lerarenopleidingen en universitaire lerarenopleidingen) een systeembrede analyse gemaakt. Deze analyses laten zien dat de kwaliteit van de lerarenopleidingen aantoonbaar is verhoogd ten opzichte van de vorige visitatieronde. In 2016-2017 zullen de NVAO en de Inspectie van het Onderwijs een gezamenlijk rapport uitbrengen over de lerarenopleidingen waarin de analyses van de NVAO worden aangevuld met onder meer een update van het sectorbeeld van de Inspectie.

Sturing op kwaliteit

Naast sturing via de hierboven beschreven wettelijke kaders en het accreditatiestelsel, heeft de overheid de afgelopen jaren ook via speciale stimuleringsregelingen en tijdelijke programma's gestuurd op de kwaliteit van de lerarenopleidingen. Deze sturing is sterker dan in andere sectoren in het hoger onderwijs, vanwege het maatschappelijk belang van goede en dus goed opgeleide leraren. De sturing richt zich in veel gevallen zowel op kwaliteitsverhoging als op het terugdringen van het lerarentekort bij tekortvakken.

Een voorbeeld is het programma 10voordeleraar. Dit programma is tot stand gekomen in overleg tussen het Ministerie en de Vereniging Hogescholen en heeft tot doel om de kenniscomponent in de lerarenopleidingen te versterken. Vanaf 2008 zijn landelijke kennisbases ontwikkeld voor vrijwel alle vakken van de tweedegraads lerarenopleidingen evenals een generieke kennisbasis voor het pedagogisch-didactische deel. Voor vijftien vakken binnen de tweedegraads lerarenopleidingen en voor twee pabo-vakken (rekenen-wiskunde en Nederlandse taal) vinden vanaf 2013 leerwegaafhankelijke kennistoetsen plaats. Vakdocenten van de opleidingen spelen in de (door)ontwikkeling van deze onderdelen van 10voordeleraar een cruciale rol. De kwaliteit van de toetsen wordt geborgd door het Landelijk Overleg Examencommissies (LOEx). Voor de hbo-eerstegraads lerarenopleidingen is – gericht op kwaliteitsverhoging – een peer-reviewmethodiek ontwikkeld.

Theorie en praktijk

Een inhoudelijk kenmerk van de lerarenopleidingen is dat studenten zich het beroep van leraar eigen maken door een combinatie van theorie en praktijk. Studenten lopen stage of hebben een baan als leraar op een school. Op de universiteit of hogeschool krijgen ze zowel theoretische verdieping als praktische handvatten voor de praktijk. Vanuit die optiek is het vanzelfsprekend geworden dat lerarenopleidingen vorm krijgen in samenwerking tussen een instelling voor hoger onderwijs en het scholenveld.

Onderwijsinhoudelijke overwegingen en het lerarentekort hebben in het begin van deze eeuw geleid tot een nieuwe opleidingsvariant: opleiden in de school. Dit gaf scholen de gelegenheid om een grotere rol te spelen bij de begeleiding van studenten op hun weg naar startbekwaamheid. Na een periode van (diepte)pilots met verschillende vormen van opleiden in de school is deze opleidingsvariant in 2008 verankerd in het stelsel, mede dankzij een structurele subsidieregeling vanuit OCW. Samenwerkingsverbanden van scholen en lerarenopleidingen komen in aanmerking om erkend en bekostigd te worden als opleidingsschool. Aanvragen worden door de NVAO beoordeeld op basis van het Toetsingskader opleidingsschool 2009; op basis van de NVAO-advisering zijn inmiddels ongeveer zeventig opleidingsscholen erkend (zie website steun-

De samenwerking opleidingen/scholen is stevig en duurzaam verankerd in (nu) 70 opleidingsscholen.

punt opleidingsscholen www.steunpuntopleidingsscholen.nl).

Aansluitend op de toegenomen aandacht voor onderzoek en het belang van het opleiden van leraren met een onderzoekende houding is sinds 2005 de academische opleidingsschool ontstaan. Dit is een samenwerkingsverband waarin het opleiden van leraren wordt verbonden met het verrichten van praktijkgericht onderzoek en het bevorderen van schoolontwikkeling en innovatie. In 2012 is aan ruim 30 academische opleidingsscholen tot eind 2016 financiering toegekend.

Omdat de financieringsperiode van de opleidingsscholen gekoppeld is aan de accreditatietermijn van de betrokken lerarenopleidingen, zijn parallel aan het accreditatietraject van de lerarenopleidingen in de periode 2014-2016 ook de (academische) opleidingsscholen opnieuw beoordeeld². De manier waarop de partners in de opleidingsschool vormgeven aan het opleidingsprogramma, het personeelsbeleid, de voorzieningen en kwaliteitszorg is getoetst aan de hand van de eerdergenoemde standaarden: beoogde eindkwalificaties, onderwijsleeromgeving en toetsing. De toetsing van het gerealiseerde niveau vond plaats via de accreditatie van de lerarenopleidingen: de lerarenopleiding blijft immers verantwoordelijk voor het afgeven van het getuigschrift.

De ontwikkeling van opleiden in de school maakt duidelijk dat de samenwerking tussen lerarenopleidingen en scholen steeds intensiever is geworden en inmiddels ook stevig en duurzaam is verankerd. Opleidingsscholen zijn en worden daarmee ook meer en meer 'broedplaatsen' voor verdere intensivering van samenwerking. Voorbeelden daarvan zijn onder meer regionale samenwerkingsprojecten gericht op de begeleiding van startende leraren en de recente start van pilots met werkplaatsen onderwijsonderzoek waarin scholen en kennisinstellingen samenwerken op bepaalde onderzoeksthema's.

Bevoegdheid

Het afgeven van een bevoegdheid is gekoppeld aan de lerarenopleidingen in het hoger onderwijs. Lerarenopleidingen verschillen van elkaar in het type bevoegdheid dat verstrekt wordt: zo is er een bevoegdheid voor het primair onderwijs, een tweedegraads bevoegdheid voor de onderbouw van het vo en het mbo en een eerstegraads bevoegdheid voor het hele voortgezet onderwijs, inclusief de bovenbouw van havo en vwo. In die zin is het stelsel een afspiegeling van het Nederlandse onderwijsstelsel als geheel waarin onderscheid wordt gemaakt tussen het basisonderwijs, voortgezet onderwijs, beroepsonderwijs (vmbo/mbo/hbo), en wetenschappelijk onderwijs. In tegenstelling tot bijvoorbeeld de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk, bestaat er in Nederland een strikte scheiding tussen de bevoegdheden voor primair en voortgezet onderwijs: een leraar die bevoegd is voor het primair onderwijs en les wil geven in het vo, dient alsnog een volledige tweedegraads bevoegdheid te behalen³.

Naast de drie hierboven genoemde bevoegdheden is voor specifieke vakken, de kunstvakken en lichamelijke opvoeding een 'ongegradeerde bevoegdheid' van toepassing. De opleiding tot leraar kunstvakken biedt bijvoorbeeld specialisaties voor de vakken beeldende kunst en vormgeving, dans, drama en muziek. Met de ongegradeerde bevoegdheid die aan deze

2. Zie <http://www.nvao.net/actueel/publicaties/adviezen-nvao-opleidingsscholen>

3. Sinds kort is in de wet op het primair onderwijs opgenomen dat leraren met een vo-bevoegdheid hun vak ook mogen geven in het primair onderwijs.

opleiding is gekoppeld, mogen leraren lesgeven in het basisonderwijs, voortgezet onderwijs, beroepsonderwijs, hoger beroepsonderwijs, volwassenenonderwijs en de buitenschoolse kunsteducatie (centra voor de kunsten en muziekscholen). Ook worden docenten opgeleid voor de vakken kvv en kunst (algemeen) in het voortgezet onderwijs.

Hoger beroepsonderwijs en universiteit

Het Nederlandse hoger onderwijs kent een binair stelsel met twee oriëntaties: beroepsgericht onderwijs (hbo) en academisch onderwijs (wo). Het onderscheid tussen beide oriëntaties zit vooral in het beroepsgerichte karakter van het hbo versus het meer theoretisch gerichte karakter van het wo. In beide onderwijstypen worden in Nederland lerarenopleidingen aangeboden, in tegenstelling tot landen als Duitsland (diverse deelstaten), Frankrijk en Finland, waar het aanbieden van lerarenopleidingen het exclusieve domein van de universiteiten is. Binnen het stelsel wordt daarnaast onderscheid gemaakt tussen bekostigd en niet-bekostigd hoger onderwijs. Bekostigde instellingen in het wo en hbo worden gefinancierd door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW); niet-bekostigde (leraren)opleidingen worden aangeboden door zowel instellingen voor hoger onderwijs als door commerciële aanbieders en moeten uiteraard ook voldoen aan de accreditatie-eisen. Onbekostigde lerarenopleidingen bieden vaak (maar niet uitsluitend) flexibele opleidingstrajecten aan voor oudere, werkende studenten.

Zij-instroomtrajecten

De afgelopen jaren zijn er nieuwe (gesubsidieerde) opleidingstrajecten ontstaan voor specifieke doelgroepen die cursisten een bekwaamheidsverklaring opleveren waarmee zij bevoegd zijn om les te geven. Voorbeelden hiervan zijn de zogenaamde zij-instroomtrajecten voor het primair, voortgezet en beroepsonderwijs. In tegenstelling tot de reguliere opleidingstrajecten is aan deze trajecten geen bachelor- of mastergetuigschrift gekoppeld, maar een bekwaamheidsverklaring.

Een zij-instroomtraject houdt in dat iemand met een afgeronde opleiding zonder onderwijsbevoegdheid zich kan aanmelden bij het bevoegd gezag van een school waar zich een vacature voordoet. Als het bevoegd gezag tot benoeming als zij-instromer wil overgaan, vindt eerst een geschiktheidsonderzoek (een soort toelatingsexamen) plaats bij een lerarenopleiding, waarna bij positieve uitkomst een geschiktheidsverklaring wordt uitgereikt. Vervolgens wordt er een persoonlijk opleidingsprogramma van maximaal twee jaar vastgesteld, in principe resulterend in een bekwaamheidsverklaring, waarmee de onderwijsbevoegdheid wordt verkregen. Gedurende de twee jaar dat het opleidingstraject loopt, mag de docent in opleiding onbevoegd lesgeven.

Routes naar het leraarschap

Het schema aan het begin van dit hoofdstuk laat zien dat er een grote diversiteit bestaat aan routes die leiden tot een lesbevoegdheid. Recent is een aantal nieuwe routes ontstaan dankzij initiatieven die als doel hebben om de kwaliteit van het leraarschap te versterken en/of het aantal gekwalificeerde leraren te verhogen, met name om het tekort aan leraren in een aantal vakken terug te dringen. In samenwerking met het werkveld worden nieuwe doelgroepen aangeboord die waar mogelijk op maat bediend (gaan) worden. In dit hoofdstuk bespreken

we per bevoegdheid de meest gebruikelijke route(s) op dit moment en geven we voorbeelden van (nieuwe) routes voor specifieke doelgroepen.

Leraar Basisonderwijs

- *Pabo*

De gebruikelijke route naar een bevoegdheid voor het basisonderwijs is een hbo-bacheloropleiding van vier jaar (240 EC) aan een pedagogische academie voor het basisonderwijs (pabo). Deze opleiding wordt in vol- en deeltijd aangeboden, zowel door brede hbo-instellingen als aan een aantal instellingen die uitsluitend de pabo verzorgen. De eindkwalificaties van de opleiding zijn afgeleid van de bekwaamheidseisen leraar primair onderwijs en gerelateerd aan het bachelorniveau dat vastgelegd is in de Dublin descriptoren. Leerkrachten in het basisonderwijs moeten zowel beschikken over kennis van de basisschoolvakken als over pedagogische en didactische bekwaamheden. Vanaf de start van de opleiding worden studenten opgeleid in een leeromgeving waarin de wisselwerking tussen theorie en praktijk centraal staat, in samenwerking met opleidingscholen. In samenhang met de toename van het aantal lectoren en de ontwikkeling van kenniscentra in het pedagogisch domein, is de afgelopen jaren de aandacht voor de ontwikkeling van onderzoeksvaardigheden toegenomen. Studenten kunnen zich in de hoofd fase specialiseren in het jonge kind of in het oudere kind via onder meer hun lio-stage (leraar-in-opleiding) aan het eind van de opleiding. Studenten studeren af met de titel Bachelor of Education.

**Nieuwe
doelgroepen voor
het leraarschap
worden aangeboden
en waar mogelijk
op maat
bediend!!**

- *Academische Pabo*

Als antwoord op de behoefte van het werkveld naar meer academisch opgeleide leraren in het basisonderwijs zijn sinds 2010 in samenwerking tussen het hbo en wo de Academische Pabo's ontstaan, ook wel Academische lerarenopleiding primair onderwijs of Universitaire Pabo genoemd⁴. De academische pabo kent ruwweg twee vormen: een deel van deze voltijdopleidingen richt zich op vwo-afgestudeerden en bereidt studenten in vier jaar (240 EC) voor op het behalen van twee bachelordiploma's (bi-diplomerings): het hbo-bachelor diploma leraar basisonderwijs en een wo-bachelor diploma Onderwijskunde of Pedagogische Wetenschappen⁵. Een ander deel van de academische pabo's biedt binnen het reguliere vierjarige pabo-programma de mogelijkheid om in het vierde jaar van de opleiding modules aan de universiteit in de vorm van een pre-master of schakelprogramma af te ronden, die afgestudeerden direct toegang geeft tot een universitaire master onderwijskunde of pedagogiek. Kenmerkend voor de Academische Pabo's is dat zij zowel wetenschappelijk georiënteerd als beroepsgericht zijn. In de curricula van deze opleidingen is daarom veel aandacht voor het leren van studenten om wetenschappelijke theorie te vertalen naar de onderwijspraktijk en ervaringen uit de onderwijspraktijk in te brengen in onderzoek.

4. Zie voor een overzicht: www.paboweb.nl/themas/14

5. Deze pabo's presenteren zich via het platform <http://www.netwerk-academische-pabos.nl>

Leraar VO (tweedegraads bevoegd)

- *Hbo lerarenopleiding*

Voor het behalen van een tweedegraads bevoegdheid is de gebruikelijke route een lerarenopleiding in het hbo. Het gaat hierbij om vierjarige opleidingen (240 EC) die zich richten op een schoolvak en die in vol- en deeltijd worden aangeboden. De eindkwalificaties van de opleiding zijn afgeleid van de bekwaamheidseisen leraar vo en bve en gerelateerd aan het bachelorniveau zoals vastgelegd in de Dublin-descriptoren. Vanaf 2016-2017 studeren studenten ofwel af in de richting algemeen vormend onderwijs ofwel in de afstudeerrichting beroepsgericht onderwijs via onder meer hun lio-stage (leraar-in-opleiding) aan het eind van de opleiding. Zij verwerven daarmee de titel Bachelor of Education.

Studenten worden vanaf de start van de opleiding opgeleid in een leeromgeving waarin - vaak in de context van het opleiden in de school - de wisselwerking tussen theorie en praktijk centraal staat. Dat houdt bijvoorbeeld in dat studenten vanaf het eerste jaar stage lopen oftewel leren op de werkplek. In de opleidingen is zowel aandacht voor vakkennis en vakdidactiek als voor de ontwikkeling van beroepsvaardigheden en beroepsidentiteit. In grote lijnen bestaat het curriculum uit 50% vak/vakdidactiek, 25% praktijk (stages/werkplekleren) en 25% professionele en persoonlijke beroepsvoorbereiding. Leidend voor het vakinhoudelijke deel van het curriculum zijn de landelijk ontwikkelde kennisbases. In samenhang met de toename van het aantal lectoren en de ontwikkeling van kenniscentra in het pedagogisch domein, is de afgelopen jaren de aandacht voor de ontwikkeling van onderzoeksvaardigheden in de curricula aanzienlijk toegenomen. Onderdeel van het curriculum is de lio-stage (leraar-in-opleiding) in het laatste jaar van de opleiding.

De hbo-lerarenopleidingen bieden daarnaast een aantal alternatieve leerroutes aan, waarmee wordt aangesloten bij de behoeften van verschillende doelgroepen studenten en behoeften van het werkveld. Een voorbeeld van zo'n leerroute is de *kopopleiding*. Dit is een eenjarige hbo-voltijdopleiding (60 EC) waarin afgestudeerden van een vakinhoudelijke opleiding aan het hbo in een combinatie van theorie en praktijk een Bachelor of Education (tweedegraads bevoegdheid) behalen in het schoolvak dat gerelateerd is aan hun vakgebied. In dit jaar staat de pedagogisch-vakdidactische voorbereiding op het beroep centraal. De opleiding kan in een half jaar worden afgerond als deze studenten in hun hbo-bachelor een op het leraarschap gerichte educatieve minor hebben gevolgd.

- *Universitaire educatieve minor*

Studenten kunnen binnen een universitaire bachelor een *educatieve minor* volgen van 30 EC. Vanaf 2016 is het ook mogelijk om de educatieve minor als losstaande module te volgen na de universitaire bachelor, de zogenaamde *educatieve module*. De educatieve minor levert in combinatie met het getuigschrift van de universitaire bachelor een beperkte tweedegraads bevoegdheid op. Afgestudeerden mogen hiermee lesgeven in de onderbouw van havo, vwo en in het vmbo-t. Een afgeronde educatieve minor geeft bovendien recht op een vrijstelling binnen het programma van de universitaire eerstegraads lerarenopleiding.

- *Associate Degree opleiding*

Een relatieve nieuwe ontwikkeling is de zogenaamde *Associate Degree*-opleiding. Dit is een tweejarige voltijdopleiding binnen het hbo. Het AD-niveau is volgens het Netherlands Qualifications Framework vastgesteld op niveau 5, tussen mbo-4 (niveau 4) en hbo-bachelor (niveau 6).⁶

Binnen het pedagogische werkterrein is de AD-opleiding gericht op inzet van afgestudeerden bij vaardigheidslessen in het beroepsonderwijs in diverse sectoren; altijd onder verantwoordelijkheid van een bevoegde leraar. De competentieprofielen en bekwaamheidseisen van de AD-opleidingen zijn afgeleid van de bekwaamheidseisen voor leraren.

Afgestudeerden aan de AD-opleiding kunnen versneld hun tweedegraads bevoegdheid in een verwant schoolvak behalen. Een aantal hbo-lerarenopleidingen biedt al AD-opleidingen aan zoals de 'AD onderwijsondersteuner Techniek' en de 'AD pedagogisch educatief medewerker'.

Leraar VHO (eerstegraads bevoegd)

Er zijn twee hoofdroutes die opleiden tot een eerstegraads bevoegdheid, de universitaire lerarenopleiding (educatieve master) en de eerstegraads lerarenopleiding aan het hbo.

- *Universitaire lerarenopleiding*

Na hun vakinhoudelijke universitaire masteropleiding, die afgesloten wordt met ofwel een Master of Science (MSc) ofwel een Master of Arts (MA), kunnen studenten via een masteropleiding van 60 EC hun eerstegraads lesbevoegdheid halen aan de universitaire lerarenopleiding (wo-opleiding tot leraar voorbereidend hoger onderwijs (VH) in een schoolvak). Bij voltijd neemt het programma een jaar in beslag, de deeltijdvariant duurt twee jaar. Studenten verwerven met deze opleiding een tweede mastertitel; afhankelijk van het schoolvak MSc of MA. Het curriculum bestaat voor de ene helft uit stage, en voor de andere helft uit onderwijs op de universiteit. Naast pedagogisch-didactische kennis en vaardigheden krijgen studenten ook vakdidactiek en vakken gericht op hun persoonlijke professionele ontwikkeling. Deze opleidingen van 60 EC bevatten geen vakinhoudelijke component. De toelatingseisen liggen per schoolvak vast en garanderen dat studenten vakinhoudelijk bekwaam zijn op het moment dat ze het diploma krijgen.⁷ Het kan voorkomen dat studenten tijdens hun lerarenopleiding nog een vakinhoudelijk 'deficiëntieprogramma' moeten volgen om ervoor te zorgen dat ze voldoende vakinhoud beheersen om startbekwaam te zijn.

Inmiddels is het aan verschillende instellingen mogelijk om direct na de bacheloropleiding een tweejarige educatieve masteropleiding (120 EC) te volgen waarin de vakinhoudelijke master en het educatieve gedeelte zijn geïntegreerd. De universiteiten hebben de intentie uitgesproken om het aanbod aan geïntegreerde tweejarige opleidingen in de komende jaren uit te breiden, zodat meer studenten voor deze route gaan kiezen. Daarnaast blijft een eenjarig traject bestaan voor studenten die pas na hun afstuderen (en wellicht wat werkervaring) besluiten om een lerarenopleiding te gaan doen.

- *Traineeships*

Met als doelstelling meer talentvolle academici voor de klas te krijgen, bieden universitaire lerarenopleidingen sinds enkele jaren als pilot traineeships aan (*Eerst de klas* sinds 2009 en het *Onderwijs traineeship* sinds 2013). Deze programma's worden vormgegeven in een samenwerking tussen universiteiten, bedrijven en scholen in het voortgezet onderwijs. Gedurende een tweejarig traject combineren trainees een aanstelling op een school voor voortgezet onder-

⁶. Zie http://www.nlqf.nl/images/downloads/NLQF_niveaus/NLQF-schema.pdf.

⁷. De eisen zijn vastgelegd in de brochure Vakinhoudelijk masterniveau voor de universitaire lerarenopleidingen (ICL/VSNU, 2007). Voor de tekortvakken Duits, Engels, Frans, natuurkunde, scheikunde en wiskunde is in 2015 een aangepaste regeling gepubliceerd (ICL, 2015).

wijs met een opleiding tot leraar aan de universiteit, een leiderschapsprogramma en een verdiepingsprogramma in het bedrijfsleven (Eerst de Klas) of in een onderwijsorganisatie (Onderwijsstage). Deze stageplaatsen zullen in pilotvorm aflopen vanaf zomer 2016, waarna ze naar verwachting wegens succes zullen worden doorontwikkeld tot structureel opleidingsaanbod.

- *Professionele master hbo*

Studenten met een tweedegraads bevoegdheid kunnen ook een eerstegraads bevoegdheid behalen via een professionele master in het hbo. Deze driejarige deeltijdroute, die echter niet voor alle schoolvakken bestaat, wordt veelal in deeltijd aangeboden. Het programma heeft een omvang van 90 EC waarin, in samenwerking tussen de opleiding en werkpraktijk van deelnemers, het uitbouwen van de vak- en vakdidactische deskundigheid in combinatie met praktijkgericht onderzoek centraal staat. Studenten die deze opleiding met succes afronden, krijgen de titel Master of Education (MEd).

De instroom van deze opleidingen bestaat zowel uit tweedegraads leraren die al werken in het voorgezet onderwijs en naast hun baan een eerstegraads bevoegdheid willen halen, als uit studenten die na de tweedegraads opleiding onmiddellijk doorstromen naar de professionele master.

- *Doorstroomroutes*

Naast de hierboven genoemde hbo-master bestaan er op ook op enkele universiteiten geformaliseerde doorstroomroutes specifiek voor tweedegraads leraren die een eerstegraads bevoegdheid willen behalen. Deze trajecten worden doorgaans voor een beperkt aantal vakken aangeboden, zoals Engels en geschiedenis. Studenten volgen binnen of na afloop van hun tweedegraads lerarenopleiding een (verkorte) premaster en wo-master in het vakgebied en vervolgens een verkort programma (30 i.p.v. 60 EC) aan de universitaire lerarenopleiding.

Actuele ontwikkelingen en dilemma's binnen het stelsel

Om voldoende goed toegeruste leraren op te leiden wordt er stevig ingezet op versterking van de kwaliteit van de opleidingen en op de ontwikkeling van nieuwe routes voor nieuwe doelgroepen. Daarbij vindt in toenemende mate sturing plaats op de kwaliteit van de instroom en op flexibilisering van de opleidingen zowel qua programma als qua breedte. Naast de blijvende focus op de inhoud en het niveau van de initiële opleidingen, is de aandacht verbreed naar doorlopende professionalisering en levenslang leren, hetgeen discussie oproept over het bepalen van het niveau van startbekwaamheid.

Instroomselectie

Als gevolg van de maatschappelijke en politieke discussie over de kwaliteit van afgestudeerden van de lerarenopleidingen, is de afgelopen jaren een sterke focus komen te liggen op de kwaliteit van de instroom en aansluitend daarop op selectie voor de poort. Die aandacht concentreerde zich vooral op de Pabo, maar de roep om selectie vooraf betreft ook de tweedegraads en eerstegraads lerarenopleidingen.

Een steeds sterkere focus op de kwaliteit van de instroom (en selectie aan de poort).

Een ingrijpende maatregel ter verhoging van de kwaliteit van de Pabo's was de introductie van entreetoetsen voor taal en rekenen waarvoor studenten in het eerste jaar van hun opleiding moeten slagen. Met ingang van 2015 zijn daarnaast verplichte toegangseisen voor de Pabo vastgelegd: kandidaten die geen havo-examen hebben afgelegd in aardrijkskunde, in geschiedenis of in natuurkunde, biologie of natuur, leven & technologie, moeten een toelatingstoets doen in aardrijkskunde, geschiedenis of natuur & techniek. Vwo-instromers zijn hiervan vrijgesteld. Als gevolg van deze, en alle andere maatregelen die de Pabo's hebben genomen, staat de kwaliteit van de Pabo's inmiddels niet meer ter discussie: in 2015 zijn alle 24 Pabo's in Nederland positief geaccrediteerd (NVAO, 2015). Wel is het effect van de ingezette verzwaring van de instroomseisen dat de Pabo-instroom aanzienlijk is gedaald: er is vooral een grote terugloop van mbo-ers en daarnaast neemt het aantal instromers van allochtone afkomst af.

Ook bij de tweedegraads lerarenopleidingen is er de afgelopen jaren meer aandacht voor de kwaliteit van de instroom. In het hbo zijn aankomende studenten bijvoorbeeld sinds kort verplicht om voor de start van de opleiding aan de hand van een studiekeuzecheck (intakegesprek, een toets en/of een schriftelijke motivatie) te checken of zij de juiste studiekeuze maken. Opleidingen geven vervolgens een (niet bindend) positief of negatief advies. Daarnaast heeft de Vereniging Hogescholen aangekondigd om eind 2016 een voorstel te doen met betrekking tot verzwaring van de toelatingseisen voor de tweedegraads lerarenopleidingen. Op dit moment worden alleen aan havisten aanvullende vooropleidingseisen gesteld met betrekking tot hun profiel. Voor mbo-ers zijn geen nadere vooropleidingseisen geformuleerd.

Bij de universitaire eerstegraads lerarenopleidingen zijn de eerste stappen gezet om bij de instroom over te gaan op geschiktheidsonderzoeken in plaats van de huidige praktijk waarbij gebruik wordt gemaakt van verwantschapstabellen om te bepalen of iemand vakinhoudelijk toelaatbaar is. Deze ontwikkeling is mede ingegeven door de beweging richting brede bachelors en de toenemende specialisatie in de masterfase, waardoor universitaire opleidingen steeds minder één-op-één aansluiten op een schoolvak. Bij deze geschiktheidsonderzoeken wordt niet alleen gekeken naar de vakinhoudelijke competenties, maar ook naar geschiktheid voor het beroep en ontwikkelpotentieel.

In het debat over selectie aan de poort is weinig expliciete aandacht voor de rol van het (hoger) onderwijs als emancipatiemotor.

Kern van het debat over selectie voor de poort op dit moment is vooral de vraag of er voldoende valide instrumenten beschikbaar zijn waarmee van aankomende studenten vastgesteld kan worden of zij geschikt zijn voor het beroep van leraar. In dit debat is weinig expliciete aandacht voor de rol van het (hoger) onderwijs als emancipatiemotor en daarmee voor de toegankelijkheid van het onderwijs. Uit onderzoek blijkt dat selectie-instrumenten met een voorspellende waarde, vooral ook met betrekking tot de gewenste pedagogische-didactische kwaliteit van aankomende leraren, ontbreken (Van der Rijst, Tigelaar, Van Driel, Snoek, & Van Verseveld, 2015). Mede om die reden is onlangs onderzoek gestart naar de voorspellende waarde van selectie en intakes bij lerarenopleidingen.

Flexibilisering, maatwerk en differentiatie in de opleiding

Hierboven is al duidelijk geworden dat, mede naar aanleiding van tekorten op de arbeidsmarkt, steeds meer verschillende doelgroepen voor de lerarenopleidingen worden geworven.

De instroom wordt hierdoor veelzijdiger: studenten verschillen van elkaar qua achtergrond, (werk)ervaring, expertise, vooropleiding en voorkeuren. Dit heeft de afgelopen decennia geleid tot een toenemende aandacht voor maatwerk. Er zijn verschillende initiatieven ontwikkeld om te kunnen voorzien in de behoefte aan goed opgeleide leraren, waarbij wordt gekeken wat een specifieke student nodig heeft en hoe hij met zijn achtergrond het best passende opleidingstraject kan krijgen.

Om meer maatwerk te kunnen bieden is flexibilisering van het opleidingsprogramma nodig. Dit kan door variatie aan te brengen op het gebied van bijvoorbeeld tempo, inhoud, omvang, volgorde en spreiding. De ontwikkeling van meer flexibilisering en maatwerk is bijvoorbeeld zichtbaar bij de traineeships, de academische pabo, de educatieve minor/module en binnen tweedegraads opleidingen.

De veelheid aan routes kan echter leiden tot versnippering en staat daarmee soms op gespannen voet met doelmatigheid. Een tendens die zich hierdoor aftekent is dat er vaak gezocht wordt naar schaalvergroting waarbij in toenemende mate landelijk wordt samengewerkt. Voorbeelden hiervan zijn de traineeships waarvoor landelijk geworven en geselecteerd wordt en het *Landelijk Raamwerk Zij-instroom in het beroep*, dat de tweedegraads lerarenopleidingen in 2016 gezamenlijk hebben ontwikkeld. De universitaire lerarenopleidingen hebben samen online modules ontworpen voor studenten die nog vakinhoudelijke scholing nodig hebben voordat ze kunnen starten in een universitaire eerstegraads lerarenopleiding (zoals *Nat4all* voor natuurkunde en *Mastermath* voor wiskunde).

Breed of smal opleiden

In het bestaande stelsel is de opleidingsstructuur gekoppeld aan bevoegdheden voor specifieke vakken en schooltypes. In andere Europese landen (bv. Duitsland, België, Finland) worden leraren opgeleid voor meer schoolvakken in het voortgezet onderwijs, waardoor ze breder inzetbaar zijn. De Nederlandse praktijk van 'smal' opleiden voor het voortgezet onderwijs levert, zeker in combinatie met het lerarentekort in sommige vakken, vanzelfsprekend discussies en vragen op.

Ontwikkelingen in het werkveld vragen om een andere aanpak van de lerarenopleidingen: er komt meer maatwerk, er ontstaan nieuwe vakken en er wordt steeds vaker vakoverstijgend lesgegeven. Actuele thema's zijn bijvoorbeeld de trends naar leerpleinen, minder klassikaal onderwijs, ander gebruik van ICT en de wenselijkheid van een vorm van teambevoegdheid. Een ander voorbeeld is de vraag vanuit het werkveld om leraren met een bevoegdheid basisonderwijs zonder een langdurig scholingstraject bevoegd in te kunnen zetten in de onderbouw vmbo en in het praktijkonderwijs.

Ook wat betreft de inhoud van de opleidingen wordt er gedebatteerd over breed of smal opleiden. De vele genomen maatregelen ter verhoging van de kwaliteit van de lerarenopleidingen hebben geleid tot een versterkte focus op de kenniscomponent in de opleidingen, wat heeft geleid tot een smallere, vakgerichte oriëntatie. In vrijwel alle (beleids)agenda's voor het

onderwijs van morgen wordt echter weer nadrukkelijk aandacht gevraagd voor bredere aspecten als Bildung. Ook elders in deze bundel wordt benadrukt dat een goede balans nodig is tussen de door Biesta (2012) onderscheiden kernopgaven van het onderwijs: kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming.

Professionalisering en een leven lang leren

Hoewel de samenwerking tussen de opleidingen en het werkveld (bijvoorbeeld in de vorm van geaccrediteerde opleidingsscholen) een duurzaam karakter heeft gekregen, is kenmerkend voor het stelsel dat er vooralsnog een strikte scheiding tussen initiële opleiding en verdere professionele ontwikkeling bestaat. Ondanks een groeiende consensus dat leraren na het voltooien van een lerarenopleiding nog lang niet uitgeleerd zijn, wordt er in de eindkwalificaties van de opleiding nog steeds van uitgegaan dat een afgestudeerde niet alleen volledig bevoegd, maar ook volledig bekwaam is.

In andere landen, zoals Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten, zijn er structurele regelingen die ervoor zorgen dat het opleiden en begeleiden van leraren doorgang vindt tijdens de eerste jaren van het beroep, de zogenaamde inductiefase. In Nederland is de mate van begeleiding tijdens deze fase afhankelijk van de keuzes van de school. Leraren zijn na hun afstuderen in feite zelf verantwoordelijk voor hun doorlopende ontwikkeling en professionalisering. Wel is er steeds meer aandacht voor de ontwikkeling van leraren na de opleiding en wordt dit van overheidswege in toenemende mate ondersteund en gestimuleerd.

Binnen het landelijke project *Begeleiding Startende Leraren* bijvoorbeeld werken lerarenopleidingen in verschillende regionale deelprojecten samen met scholen aan begeleidingsprogramma's voor leraren in de eerste drie jaar van het beroep. Een belangrijke taak voor de toekomst is om te zorgen dat deze begeleidingsprogramma's op de scholen inhoudelijk beter gaan aansluiten op de curricula van de initiële opleidingen.

Begeleidingsprogramma's tijdens de inductiefase vormen de aanzet voor een carrière waarin de leraar zich blijft ontwikkelen. Daarbij worden leraren geholpen door het professionaliseringsbeleid op school, waarbij het uitgangspunt is dat leraren de vrijheid en verantwoordelijkheid krijgen om een leven lang leren zelf vorm te geven. Tegelijkertijd hebben scholen de behoefte om vast te leggen welke professionaliseringsactiviteiten door welke docenten ondernomen worden. Een ontwikkeling die hierbij past, is het invoeren van het lerarenregister, waarin alle leraren in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs geregistreerd staan en hun professionaliseringsactiviteiten documenteren.

Vanaf 2018 is het verplicht voor leraren om zich te registreren. In de toekomst zullen er ook consequenties verbonden worden aan het al dan niet ondernemen van nascholingsactiviteiten.

Tot slot

Hoewel de samenwerking tussen de opleidingen en het werkveld (bijvoorbeeld in de vorm van geaccrediteerde opleidingsscholen) een duurzaam karakter heeft gekregen, is kenmerkend voor het stelsel dat er vooralsnog een strikte systemscheiding tussen opleiding en beroep

bestaat. Tijdens de opleiding ligt de eindverantwoordelijkheid voor de student bij de instelling voor hoger onderwijs, na de opleiding ligt de primaire verantwoordelijkheid voor de verdere ontwikkeling bij de leraar zelf en zijn of haar werkgever.

Tegelijkertijd maakt de praktijk van het samen opleiden met het werkveld zichtbaar dat tussen scholen en instellingen sprake is van toegenomen gezamenlijk eigenaarschap voor het – via diverse routes – opleiden van voldoende en goed toegeruste leraren. En dat brengt met zich mee dat zij ook gezamenlijk (vaak in regionale verbanden) naar oplossingen zoeken voor dilemma's in het huidige stelsel van lerarenopleidingen.

Referenties

- Biesta, G. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten*. Den Haag: Boom Lemma.
- Bolhuis, S., Buitink, J., & Onstenk, J. (2010). *Leren door werken in school. Achtergronden van opleiden in de school voor po en vo*. Den Haag: VSNU-ICL.
- CentERdata (2015). *IPTO: vakken en bevoegdheden*. Tilburg: CentERdata. <http://www.centerdata.nl/nl/nieuws/onderzoeksrapport-integrale-personeelstelling-onderwijs-ipto-2013-openbaar>
- DUO (2014). *Handboek onderwijsbevoegdheden*. Den Haag: Ministerie van OCW - DUO <https://duo.nl/zakelijk/images/handboek-onderwijsbevoegdheden-december-2014.pdf>
- Interuniversitaire Commissie Lerarenopleidingen ICL/VSNU(2007). *Vakinhoudelijk Masterniveau voor de universitaire lerarenopleidingen*. Den Haag: VSNU-ICL
- Interuniversitaire Commissie Lerarenopleidingen ICL (2015). *Herziene vakinhoudelijke bekwaamheidseisen universitair opgeleide leraren*. Gepubliceerd op www.universitaire-lerarenopleidingen.nl
- Ministerie van OCW (2008). *Krachtig Meesterschap. Kwaliteitsagenda voor het opleiden van leraren 2008-2011*. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Ministerie van OCW (2008). *Landelijke criteria Opleiden in de School. Resultaten dieptepilot voor de opleidingsschool en de academische opleidingsschool*. Den Haag: Ministerie van OCW. <http://www.steunpuntopleidingsscholen.nl/wp-content/uploads/sites/2/2014/06/22.-Landelijke-criteria-opleiden-in-de-school.pdf>
- Ministerie van OCW (2013). *Lerarenagenda 2013-2020: De leraar maakt het verschil*. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Nuffic (2013). *Beschrijving universitaire lerarenopleidingen in Duitsland, Finland, Frankrijk, Spanje, Verenigd Koninkrijk, Verenigde Staten en Vlaanderen (2e editie)*. Den Haag: NUFFIC.
- NVAO (2015). *Hbo-bachelor Opleiding tot leraar basisonderwijs. Systeembrede analyse*. Den Haag: NVAO. https://www.nvao.net/system/files/pdf/Systeembrede%20Analyse%20Opleiding%20leraar%20basisonderwijs%202015_1.pdf
- NVAO (2016). *Kwaliteitszorgstelsels*. Den Haag: NVAO. <https://www.nvao.net/kwaliteitszorgstelsels>
- Schaaf, J., & De Raadt, C. (2012). *Hoe ziet het stelsel van lerarenopleidingen eruit? Kennisbasis VELON*. Eindhoven: VELON. <http://www.lerarenopleider.nl/velon/kennisbasis/kennisbasis-inhoud/verbredingsdomeinen/context/>
- Swennen, A. (2012). *Van oppermeesters tot docenten hoger onderwijs: De ontwikkeling van het beroep en de identiteit van lerarenopleiders*. Proefschrift. Vrije Universiteit Amsterdam. <http://dare.uvu.vu.nl/handle/1871/38045>.
- Onderwijscoöperatie (2016). *Herijkte bekwaamheidseisen*. Utrecht: Onderwijscoöperatie. <http://bekwaamheidseisen.onderwijscooperatie.nl/bekwaamheidseisen/herijkte-bekwaamheidseisen/>
- PO-raad en VSNU (2015). *Verkenning. Een universitaire lerarenopleiding voor het basisonderwijs*. Utrecht: PO-raad.
- Van der Rijst, R., Tigelaar, D., Van Driel, J., Snoek, M., & Van Verseveld, M. (2015). *Effecten van selectie ten behoeve van de lerarenopleidingen. Een literatuurreview in opdracht van NRO*. Leiden/Amsterdam: ICLON, Universiteit

Leiden/Kenniscentrum Onderwijs en Opvoeding HvA.

Vereniging Hogescholen (2015). *Opleiden voor de toekomst. Lerarenopleidingen 2015-2018*. Den Haag: Vereniging Hogescholen.

Vereniging Hogescholen (2016). *...Volop in beweging met oog voor de toekomst. De oogst van 26 gesprekken. Een verslag met conclusies, aandachtspunten en aanbevelingen*. Den Haag: Vereniging Hogescholen.

VSNU-ICL (2013). *Actieplan Lerarenagenda Nederlandse Universiteiten*. Den Haag: VSNU.